

BRNĚNSKÉ TISKÁRNY A JEJICH PRODUKCE: KNIŽNÍ KULTURA NA PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ*

Lucie Heilandová (Praha)

The Production of Brno Printing Houses: Book Culture at the Turn of the Nineteenth Century

Abstract: The study focuses on the output of Brno printing houses at the turn of the nineteenth century and its impact on the development of the book market, literacy, and cultural life. During this period, several prominent printing houses operated in Brno, notably those of Josef Georg Trassler, Johann Georg Gastl, and Jan Silvester and Karel František Siedler. Their publishing programmes reflected Enlightenment ideals, responded to the growing demand for reading across social strata, and helped shape readers' tastes. The output included scholarly and fictional literature, textbooks, chapbooks, periodicals, and official documents. A significant portion consisted of reprints of foreign works, which made contemporary knowledge accessible to both educated and popular audiences. Brno printers made effective use of advertising and developed extensive distribution networks, ensuring that their publications reached well beyond the regional context. The study highlights not only the economic contribution of these enterprises but also their role in the cultural and intellectual development of the burghers and nobility.

Keywords: Brno – printing – Enlightenment literature – reprints – reading culture

Brno bylo již od konce 17. století centrem moravského knih-tisku a knižního obchodu, jehož rozvoj ovlivňovala řada faktorů, ať již se jednalo o poptávku čtenářů, objednávky jednotlivců i institucí, udělená privilegia nebo cenzuru a nejrůznější úřední restriktce. Ačkoliv o udělení povolení provozovat v Brně tiskárnu usilovala řada tiskařů, knihkupců či knihvazačů, stávající podniky jejich etablování úspěšně bránily, a tak v Brně na konci 18. a na počátku 19. století působily v průměru čtyři tiskárny, mezi které byla rozdělena většina moravské knižní produkce. Na přelomu 18. a 19. století to byla knihtiskárna Josefa Georga Trasslera, Johanna Georga Gastla a Jana Silvestra a Karla Františka Siedlerových. Protože byl od roku 1782 tiskařům povolen prodej knih, všichni brněnští tiskaři toho využili a v rámci svého podniku provozovali nejen vydavatelství, ale i knihkupectví. Kromě výše uvedených tiskáren v Brně v letech 1779–1815 působila tiskárna Josefa Františka Neumanna, ale její provoz byl na počátku 19. století v úpadku a máme doloženo pouze několik jednotlivin vydaných v letech 1803 a 1808.

Neumannovi v této době rovněž provozovali hebrejskou tiskárnu.¹ Na počátku 19. století je v Brně na dnešní Nádražní ulici čp. 528 (*Judenthor Zwinger*) evidována také dikasteriální tiskařka Josepha Hablin, která vlastnila privilegium na tisk dokumentů úřední povahy a tiskopisů.² Vedle těchto firem se na vydávání a distribuci knih podílely i další osoby a podniky, které je zde třeba alespoň zmínit, neboť i jejich aktivity měly vliv nejen na knihkupecký obchod, který byl v roce 1788 prohlášen za svobodnou činnost, nadále však podléhající cenzuře a dozoru policie,³ ale i na výchovu čtenářů či kulturní a společenský život. Mezi tyto subjekty patřili zejména v Brně působící knihkupci a obchodníci, z nichž můžeme jmenovat např. Josefa Rossmanna (1750–1812), Leopolda Franze Hallera (zemř. 1842) či Johanna Julia Hempela, nebo knihvazači, kteří obchodovali s učebnicemi, modlitebními knihami a kalendáři. Výraznou osobností v tomto oboru byl knihvazač Jakub Strassmann (zemř. 1806), který byl v roce 1775 jmenován vrchním vydavatelem normální školy a tuto funkci zastával až do počátku

* Tento příspěvek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje Národní knihovny ČR jako výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury ČR (DKRVO 2024–2028).

¹ V roce 1778 došlo k přesunu tiskárny vedené Annou Františkou Neumannovou z Mikulova, ta nehebrejskou tiskárnu v roce 1779 prodala svému vnukovi Josefu Františku Neumannovi. S prvními brněnskými tisky se setkáváme v roce 1779, v některých obdobích mezi lety 1784–1808 dokonce působil jako dikasteriální nebo stavovský tiskař, tiskárna patrně fungovala až do roku 1808, kdy máme doložený poslední tisk. V roce 1815 Neumannovu tiskárnu i s vybavením zakoupil Jan Nepomuk Gastl a začlenil ji do svého podniku. JELÍNKOVÁ 2011, s. 39–69.

² Je uvedena v adresáři z roku 1806, a protože od ní nemáme doložené žádné dílo, je pravděpodobné, že se soustředila pouze na úřední tiskopisy a akcidenční tisky. KROMER 1806, s. 56.

³ Domácí knižní a novinová produkce byla pod kontrolou cenzury, která se po francouzské revoluci a za napoleonských válek zpřísnila. WÖGERBAUER 2015, s. 138–161; ŠIMEČEK 2011, s. 349.

19. století.⁴ Exempláře z nákladu prodávali také samotní autoři a subskriptori, kteří měli z prodeje knih procenta nebo volné výtisky.

Pro moravský knižní obchod měly zásadní význam knihy dovážené ze zahraničí, jejichž počet na konci 18. století mnohonásobně převyšoval domácí produkci. Hlavní import knih na Moravu směřoval z Vídně, odkud přicházely nejen knihy vídeňských nakladatelů, ale rovněž dodávky z říšských měst. Brněnský knižní obchod, napojený již od poloviny 18. století na augšpurský a norimberský trh, se přitom stal přirozeným centrem distribuce, odkud se zahraniční tituly šířily do dalších moravských i slezských měst. Jména zahraničních vydavatelů, tiskařů a prodejců, jejichž tisky byly dostupné na výročních trzích nebo distribuované prostřednictvím komisního prodeje, lze běžně nalézt také v nabídce tiskařů a knihkupců působících v Brně, Olomouci, Opavě a dalších moravských městech.⁵ V neposlední řadě k prodejcům knih, map nebo not patřili také antikváři a obchodníci s uměleckými předměty. Jejich postavení bylo v tomto období neopomenutelné, neboť se zapojili do prodeje knih pocházejících z knihoven klášterů zrušených během josefínských reforem, a zaplavili tak knižní trh levnými tituly. Veškeré aktivity zahrnující úzkou spolupráci s brněnskými institucemi, propojení se spolky, interakci se čtenáři i podporu autorů, stejně jako sledování knižních novinek, reagování na aktuální poptávku a využívání fungující distribuční sítě, výrazně rozšířily nabídku knižního trhu.

V Brně, v němž sídlila zemská administrativa a jež bylo centrem soudnictví i obchodu, se soustřeďovali úředníci, právníci, šlechta i měšťanská inteligence, tedy vrstvy tvořící podstatnou část čtenářského publika. Od roku 1777 zde navíc působilo i biskupství, jež představovalo významného objednavatele tiskařské a vydavatelské produkce, zejména duchovní literatury a učebnic. Příznivý vliv na rozvoj kulturního a literárního života v Brně a na celé Moravě měl od poloviny 18. století také *Brünner Zeitung der kaiserl. königl. privileg. Mährischen Lehenbank*, zejména pak jeho příloha, která plnila naučnou a osvětovou funkci. Přinášela nejen kulturní novinky a zábavné texty, ale také představovala nově vydané domácí i zahraniční tituly a informovala o aktuální knižní nabídce.⁶ Rostoucí čtenářská základna spolu s rozšiřující se nabídkou titulů vytvořily příznivé prostředí pro podnikání tiskařů i knihkupců, přičemž propagace knih v tištěných periodících, včetně *Brünner Zeitung*, se stala důležitou součástí jejich reklamní strategie.

Většina brněnských či moravských zakázek byla na přelomu 18. a 19. století rozdělena mezi dvě tiskárny a jedno vydavatelství, které měly nejen vybudované pevné brněnské zázemí tvořené tiskárnou a knihkupectvím, často doplněné

o další mimobrněnskou pobočku, a zajištěná privilegia na tisk knih, periodik a akcidenčních tisků, ale byly také napojeny na rozsáhlou distribuční síť a propojeny s českými i rakouskými knihkupci. Na jedné straně šlo o tiskárnu Josefa Georga Trasslera, založenou v roce 1786, která se postupně rozvíjela a po jeho smrti pokračovala pod vedením dědiců. Na straně druhé pak o tiskárnu Johanna Georga Gastla, která byla k jeho vydavatelství a knihkupectví přičleněna v roce 1805, kdy se mu podařilo odkoupit podnik Františka Karla Siedlera. S touto tiskárnou již dříve úzce spolupracoval a řada knih vytištěných u Siedlera vyšla právě na Gastlův náklad. Produkce těchto tří tiskáren a vydavatelství, kterým bude dále věnována pozornost, byla pro brněnské i mimobrněnské publikum určující. Všichni zmínění tiskaři svůj ediční program přizpůsobili osvícenským ideálům a svou nabídkou pokrývali rostoucí poptávku. Snažili se uspokojit stoupající zájem čtenářů napříč širokými společenskými vrstvami a podílet se na formování čtenářského vkusu. V jejich produkci se tak setkáme s odbornými spisy, encyklopedickou literaturou, příručkami, kalendáři a periodiky, úředními tisky, beletrií, brožurami a drobnými tisky na aktuální témata. Významnou složku tvořila náboženská literatura, jejíž nárůst souvisel s vydáváním tisků určených pro protestantské konfese. Chybět nemohly ani knížky lidového čtení – modlitební knížky, zpěvníky či oblíbené spisy z oblasti okultní literatury. Nezasupitelné místo měly také učebnice, jež se od zavedení povinné školní docházky v roce 1774 staly nedílnou součástí produkce tiskáren. Na počátku 19. století se rovněž setkáváme s novou skupinou čtenářů, u níž se četba těšila vzrůstající oblibě. Jednalo se o ženské publikum, pro něž byla vydávána specifická literatura a beletristická díla.

Růst zájmu o četbu a vzdělávání byl na přelomu 18. a 19. století výrazným společenským fenoménem. Četba se i díky rostoucí gramotnosti obyvatel postupně stala každodenní potřebou, životním stylem a předmětem debat, což vedlo nejen k růstu poptávky po knihách a periodickém tisku, ale rovněž ke vzniku čtenářských kabinetů nebo půjčoven knih. Tiskaři tento nárůst zájmu o četbu nejen vítali, ale aktivně ho podporovali. Josef Georg Trassler i Johann Georg Gastl byli úzce navázáni na brněnské i moravské spolky, jejichž členové se stali nejen objednavateli a iniciátory vydání děl, ale také samotnými autory. Také František Karel Siedler se marně snažil u své tiskárny založit čtenářský spolek a napojit se tak na vzdělané a kulturně činné osobnosti. Všichni tři zmínění tiskaři významně přispívali k formování brněnského kulturního života a intelektuálního rozvoje měšťanů i šlechty sídlící ve městě.

Od konce 18. století dochází k výraznému rozmachu nakladatelské a vydavatelské činnosti. Brno se od této doby

⁴ V rámci jeho ediční činnosti byly vydávány česky i německy tištěné knihy, zejména učebnice a duchovní literatura, které nacházely uplatnění jak ve školách, tak v širším čtenářském prostředí. Např. *Kleines Lesebuch für Schüler der Trivialschulen in den kaiserlich-königlichen Staaten. I. Teil, Religionslehren*. Brünn: Jakob Straßmann, 1803; *Die Lectionen, Episteln und Evangelien auf alle Sonn- und Feyertage des gantzen Jahres mit beygefügtten Passions- oder Leidensgeschichte unsers Heilandes nebst einem zusammenhangenden Inhalte der Evangelien...* Brünn: Jacob Strassmann, 1803; *Anleitung zur deutschen Rechtschreibung, nebst den vorhergehenden beiden ersten Theilen der deutschen Sprachlehre, zum Gebrauche der Lehrer der Trivialschulen in Städten, welche nicht verbunden sind, die Wortänderung oder Wortfügung ihren Schülern beizubringen*. Brünn: zu finden in dem Hauptverlage der Normalschulbücher bey Jakob Straßmann, Oberverleger No. 387, 1794.

⁵ RIEGELE 1792.

⁶ *Brünner Zeitung der kaiserl. königl. privileg. Mährischen Lehenbank*. Brünn: Frag-Amt der k. k. Lehenbank, 1778–1811.

postupně stává významným centrem produkce osvícenské literatury nejen na Moravě, ale i v celé habsburské monarchii. Vedle původní tvorby zde byly vydávány také patisky odborných knih a děl evropské výchovné i krásné literatury, které zpřístupňovaly nejnovější myšlenky širokému okruhu čtenářů. Rozšiřující se zájem o četbu a rostoucí poptávka po knihách byly úzce spjaty s dynamickým rozvojem knižní kultury a s měnícím se čtenářským publikem. Právě v této souvislosti je proto třeba blíže představit hlavní brněnské tiskárny a jejich produkci, které se staly nositeli těchto proměn a významně formovaly podobu moravského knižního trhu.

Tiskárna Jana Silvestra Siedlera a Františka Karla Siedlera

Tiskárna Jana Silvestra Siedlera a jeho syna Františka Karla Siedlera navázala na dlouhodobou brněnskou tiskařskou tradici. Poté, co žádné z pěti dětí tiskaře Emanuela Antonína Svobody (1733–1777) neohodlalo po jeho smrti pokračovat v tiskařském řemesle, prodala vdova v roce 1784 tiskárnu nacházející se na Orlí ulici čp. 146 (*Metzergasse*) tehdejšímu faktorovi Janu Silvestru Siedlerovi (1736–1806).⁷ Jan Silvestr Siedler v tiskárně působil již od šedesátých let 18. století, byl její vůdčí osobností a podílel se i na edičním plánu, jenž se výrazně nezměnil ani v průběhu 19. století, kdy se vedení tiskárny ujal jeho syn František Karel Siedler (1774–1812), jehož poslední evidované brněnské tisky mají impresum datované rokem 1808.⁸

V tiskárně Jana Silvestra Siedlera bylo průměrně vydáváno kolem 20 titulů ročně a jeho vydavatelská činnost se soustředila zejména na tisk náboženské, výchovné nebo populární literatury, určené co nejširšímu čtenářskému publiku. V jeho edičním plánu se nacházely učebnice, které tiskl na zakázku normální školy zastoupené Jakubem Strassmanem, slovníky, příručky týkající se péče o zdraví, hospodářství nebo domácnost, tedy literatura podporující vzdělávání a šířící nové poznatky. Na základě udělených privilegií měl právo vydávat schematismy nebo sněmovní protokoly, v roce 1790 mu bylo potvrzeno privilegium na tisk *Brünner Titular-Kalender* a byl i tiskařem brněnských adresářů Josefa Primitiva Lemmera. Produkce tiskárny zahrnovala akcidenční tisky (formuláře, tabulky, obrazové výukové tabule či vizitky), náboženskou literaturu, kramářské tisky, knížky lidového čtení i beletrii, včetně ezoterických titulů

a literatury pro ženy.⁹ Jan Silvestr Siedler se pokoušel i o vydávání patisků, ale v konkurenci Josefa Geoga Trasslera, který na jejich vydávání založil svoji úspěšnou podnikatelskou strategii, neobstál. Pravděpodobně nenašel potřebnou klientelu, čemuž jistě přispělo i to, že se mu v roce 1797 nepodařilo zřídit čtenářský kabinet.

Publikace vydávané Janem Silvestrem Siedlerem měly nejčastěji osmerkový formát, byly tištěny převážně německy a česky a vyznačovaly se prostou úpravou a vysokou typografickou úrovní, která vycházela z původního písmového materiálu svobodovské tiskárny.¹⁰ Na kvalitu tisku nebo na své navázání na dlouholetou tiskařskou tradici neopomněl Jan Silvestr Siedler upozorňovat v inzerátech, pravidelně uveřejňovaných v příloze *Brünner Zeitung*, kde se u jeho nabídky objevuje např. poznámka „*Alles ist auf saubers Papier und mit reinen Lettern abgedruckt...*“.¹¹ Tištěná inzerce zaujímala od konce 18. století důležité místo v komunikaci s pravidelnými čtenáři i potenciální klientelou. Právě periodický tisk nebo kalendáře byly k tomuto účelu využívány nejčastěji a vedle tištěných katalogů představují významný pramen k dějinám tiskáren, zmapování jejich produkce a knihkupecké nabídky. Jan Silvestr Siedler prostřednictvím inzerce nabízel kromě vlastních tisků rovněž publikace, které byly vytištěny např. ve Vídni, Praze, Lipsku nebo Frankfurtu nad Mohanem. Jím nabízený sortiment byl ovšem oproti Trasslerově tiskárně nebo Gastlovu knihkupectví značně omezený a v prodeji zahraničních tisků jim nemohl konkurovat.¹²

Dne 20. července 1798 převedl Jan Silvestr Siedler vedení své brněnské tiskárny na syna Františka Karla Siedlera, jenž plynule navázal na ediční politiku svého otce.¹³ Nepostradatelný zdroj financí pro tiskárnu představovaly státní zakázky a objednávky brněnských institucí, ať již duchovních, vzdělávacích nebo správních, včetně moravského místodržitelství. Zachoval si privilegia na vydávání artikulí zemského sněmu *Snessenj hlawnjch čtyr Pánůw Stawůw téhož Markhrabstwj Morawského Sněmu*. Již v roce 1790 bylo tiskárně potvrzeno privilegium na vydávání *Titularkalender oder Schematismus für Mähren und Schlesien*, jenž zde vycházel až do roku 1808. Do stejné doby si také podržel právo na vydávání katalogu duchovních brněnské diecéze *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Brunensis* a do roku 1807 vlastnil privilegium na tisk výročních zpráv brněnského gymnázia *Quod felix faustumque sit nomina juvenum, in gymnasio caesareo Brunae*, které v této

⁷ Dne 1. srpna 1784 uzavřel Jan Silvestr Siedler s Terezií Svobodovou kupní smlouvu, na jejímž základě získal tiskárnu za 12 600 zlatých. Moravský zemský archiv, fond B14 Moravské místodržitelství, kart. 334, sig. 15/2, ff. 539–540.

⁸ Téměř čtrnáctiletá činnost Jana Silvestra Siedlera je doložena asi 250 tituly. *Knihověda.cz* [online], Mapa tiskařské produkce Čech a Moravy do roku 1800 [cit. 31. 8. 2025]. Dostupné z: <https://mapa.knihoveda.cz/>; DOKOUPIL 1978, s. 367–480. V čele tiskárny a knihkupectví stál do 20. července 1798, kdy podnik převedl na svého syna Františka Karla Siedlera. Celé zařízení tiskárny bylo tehdy ohodnoceno na 18 443 zlatých. FLODROVÁ 1970, s. 75.

⁹ Zmínit můžeme dílo Johanna Juliana Hempela *Friedrich Wellenraub, oder die neuere Philosophie*. V úvodu se můžeme dočíst pochvalnou poznámku na adresu brněnských dívek, které autor často na různých místech vídal s knihou v ruce. HEMPEL 1783.

¹⁰ HEILANDOVÁ 2017b, s. 193–202.

¹¹ *Beilage zur Brünner Zeitung*, Nro. 94, 25. 11. 1797, s. 1118.

¹² V inzerci *Brünner Zeitung* z devadesátých let 18. století, kde byly uváděny také tituly vycházející mimo vlastní Siedlerovu tiskárnu, převažovala příručková literatura, duchovní texty a katechismy nebo historická či beletristická díla.

¹³ Přepsáním tiskárny na nejstaršího syna se Jan Silvestr Siedler snažil zabránit hrozícímu konkurzu; zařízení tiskárny bylo v roce 1798 ohodnoceno na 18 443 zlatých. V lednu 1799 informoval o svém kroku spolupracovníky a věřitele, mezi které patřil zejména Leopold Haller. Moravský zemský archiv, fond B14 Moravské místodržitelství, kart. 334, sig. 15/2, fol. 660.

době poskytovalo nejvyšší vzdělání, jehož bylo možné v Brně dosáhnout. Úzké propojení s brněnským gymnáziem zajišťovalo tiskárně nejen přístup ke čtenářům, ale také otevíralo možnost oslovit potenciální autory, o což František Karel Siedler aktivně usiloval po celou dobu svého brněnského působení.

Siedlerovské tiskárně zajistil stálý pravidelný příjem také tisk kalendářů, jejichž přesný náklad sice neznáme, ale víme, že v nabídce nechyběly oblíbené tituly jako *Brünner Hauskalender*, *Kleiner Brünner Hauskalender* a *Brünner Schreibkalender*. Čtenáři kalendářů pocházeli z nejrůznějších sociálních vrstev a tomu byla přizpůsobena i jejich obsahová skladba. Kalendářová část byla doplněna např. o genealogické přehledy, astrologické praktiky, historické a statistické údaje, anekdoty, literární a zábavnou část obsahující povídky, krátké příběhy či poezii, seznam pošt, adresář, souhrn kolkovních a poštovních sazeb, převodní tabulky měr a vah nebo přehledy trhů.

Ve vlastním edičním plánu tiskárny Františka Karla Siedlera převažovaly náboženské tisky, ať již šlo o duchovní literaturu, náboženská rozjímání, kázání, katechismy nebo modlitební knížky.¹⁴ Mezi autory těchto děl dominovali moravští spisovatelé a katoličtí duchovní. Zmínit můžeme např. kněze Sarkandera Ježka (1746–1816), brněnského minoritu a bohoslovce Diviše Neukoma (1762–1806), teologa a autora náboženských spisů nebo spisů o Moravě Johanna von Böhma (1756–1812). K autorům patřil rovněž brněnský biskup Václav Urban Stuffer (1764–1831), rajhradský benediktin Řehoř Sázavský (1756–1815) nebo převor a probošt rajhradského benediktinského kláštera Otmar Conrad (1729–1812). Jejich práce byly věnované nejen duchovním a odborné veřejnosti, pro kterou vycházely latinsky a německy tištěné texty, ale také širokým lidovým vrstvám, pro něž byly vydávány katechismy, morální literatura, rozjímání, modlitby či náboženské písně.¹⁵ V produkci tiskárny nechyběly ani kramářské tisky,¹⁶ modlitby a další drobné tisky efemérního charakteru prodávané na trzích apod.

Důležité místo ve vydavatelském programu zaujímal výchovná a krásná literatura, ať už tištěná česky nebo německy, přičemž se v řadě případů jednalo o patisky nebo výtahy z děl vydávaných v Německu. Mezi autory děl, s jejichž patisky či překlady se můžeme v produkci siedlerovské

tiskárny setkat, figuruje např. německý spisovatel Joachim Heinrich Campe (1746–1818) nebo mystik a filozof Karl von Eckartshausen (1752–1803). Ačkoliv bylo vydávání patisků na konci 18. a začátku 19. století značně rozšířené, v edičním plánu Františka Karla Siedlera se objevovaly jen okrajově. Pravděpodobně i s ohledem na Trasslerovu podnikatelskou strategii postavenou právě na vydávání patisků a nemožnost mu konkurovat upřednostňoval František Karel Siedler spíše prodej originálních děl a patisků tištěných v Německu nebo Vídni. Šlo např. o spisy Antona Friedricha Büschinga, Josefa von Sonnenfelse nebo Franze Gasslera. Nabídka knihkupectví doplňovala produkci tiskárny a byla Františkem Karlem Siedlerem systematicky rozšiřována, např. o hudebniny; k tomu ve větší míře došlo po roce 1801, což dokládají četnější se objevující inzeráty v příloze *Brünner Zeitung*. Protože na tisk hudebnin a notových partitur nebyla tiskárna vybavena, jednalo se o tisky dovážené vesměs ze zahraničí.¹⁷ Příležitostně prodával také společenské hry, včetně karetních. V nabídce knihkupectví se kromě knih, muzikálií a akcidenčních tisků (v některých letech se mu podařilo získat privilegium na tisk formulářů a drobných tisků určených pro moravské místodržitelství) začínají postupně objevovat také obrazové tabule nebo grafické listy. O rozvoji podniku a rozšíření sortimentu svědčí nejen inzeráty, ale také v tiscích uváděné impresum, v němž František Karel Siedler vystupuje jako „*Buchdrucker, Buch- und Kunsthändler in Postgasse, im eignen Hause, neben dem k. k. Oberpostamte*“.

Spolu s tímto rozšířením sortimentu lze sledovat i proměnu vizuální podoby jeho tisků. Typografická úprava tisků vydávaných Františkem Karlem Siedlerem je poměrně jednoduchá až strohá, tento posun souvisí nejen se snahou o snížení nákladů a zpřístupnění knih širokému čtenářskému publiku, ale také s umělecko-slohovou změnou, kdy z tisků mizí dřívější zdobnost a dochází k útlumu dekorativní složky. I díky poměrně nenáročnému čtenářskému publiku, jež byly tisky primárně určeny, nepřestal František Karel Siedler využívat tiskový materiál objevující se již ve fondu svobodovské tiskárny, ať již se jednalo o originální dekorativní prvky nebo volně prodejné dekor – vlysy, viněty, typografické ozdůbky, což dokládá jeho použití i v dalších domácích nebo zahraničních tiskárnách.¹⁸ Pravděpodobně

¹⁴ Jmenovat můžeme např. *Christliches Gesangbuch zur öffentlichen und häuslichen Gottesverehrung...* Brunn: Franz Karl Siedler, s. d.; *Fromme Gedanken und kurze Betrachtungen, vom Leiden und Tode Jesu für jeden Tag der vierzigstägigen Fasten*. Brunn: F. K. Siedler, 1802; NEUKOM, Diviš. *Fastenpredigten über die Hindernisse des Heils nach der Leidensgeschichte Jesus*. Brunn: F. K. Siedler, 1800–1804; ELSNER, Jan Teofil. *Kancyonal To gest Knjha Žalmů y Pjsnj Duchownjch...* Brunn: F. K. Siedler, 1806; *Modlitby Cyrkewnj neb Kazatelské k Nedělym, Swátkům, Středám a Pátkům...* Brno: F. K. Siedler, 1804.

¹⁵ *Modlitba ke třem Králům, s připomeným čtením swatého Jana, kterážto pobožnost neywjce prospěšná gest v Čas Bauřky se modliti*. W Brně: wtytisštěná v Frantjsska Karla Siedlera priwil. Ympressora, 1800; *Vžitečná Správa swatě Swátosti Biřmowánj w otázkách předstawené. Oným k potěšenj, kteřj ku Swátost přigmauti žadagj. S přidanymi Modlitbami k Spowědj a Přigimánj, zrcadlem spowědnjm, a předepsanými modlitbami před- a po Biřmowánj*. W Brně: w Frantjsska Karla Siedlera, pryw. Knihtlačitele a Kněhokupce, 1801; *Sammlung geistlicher Lieder zum katholischen Gottesdienste welche in der Pfarrkirche zu Freudenthal, durch das ganze Jahr öffentlich abgesungen werden*. Brün: Franz Karl Siedler, 1805; NOAILLES, Louis-Antoine de. *Swatý Dennj Pořádek křestana katolického*. Brno: František Karel Siedler, 1800.

¹⁶ *Nowá Pjseň o dwau Židowských Djkách, pro křestánskau wjru mučených*. W Brně: wtytisštěná v Frantjsska Karla Siedlera, s. d.; *Nowa Pjseň o Sládcých, pro Obweselenj Mysle na Swěto wydaná*. W Brně: wtytisštěná v Frantjsska Karla Siedlera, s. d.

¹⁷ *Beilage zur Brünner Zeitung*, Nro. 36, 5. 5. 1802, s. 525; *Beilage zur Brünner Zeitung*, Nro. 37, 8. 5. 1802, s. 549, 554.

¹⁸ Knižní dekor stejně jako písmové sady, jež používala jak svobodovská, tak siedlerovská tiskárna, byly z velké části nakupovány ve vídeňských písmolijnách. To, že se nejednalo o zakázkovou výrobu, ale o běžně dostupný produkt, dokládá použití shodných vinět nejen v produkci vídeňských a brněnských tiskařů, ale i v dílech tištěných v Lipsku, Karlsruhe nebo Praze.

i s ohledem na cenovou dostupnost nemají jím vydávaná díla, až na několik výjimek, frontispis nebo obrazové přílohy. Po jazykové stránce v produkci tiskárny Františka Karla Siedlera převažovaly německy a česky tištěné knihy, pouze výroční zprávy gymnázia nebo několik náboženských či příležitostných tisků bylo vytištěno latinsky.

O své nabídce nebo možnosti předplatného František Karel Siedler pravidelně informoval prostřednictvím krátkých zpráv otištěných v příloze *Brünner Zeitung*. Nejčastěji se setkáme s výčtem nabízených děl s uvedením formátu, data a místa vydání a s pořizovací cenou. V edičním plánu tiskárny Františka Karla Siedlera je jasně patrná vydavatelská koncepce, zacílená na široké publikum, která vycházela z dlouholeté spolupráce nejen s moravskými institucemi, ale i s brněnskými literáty, jejichž tvorbu podporoval a v několika předmluvách k beletristickým textům či v tištěné inzerci na ně apeloval, aby neváhali do jeho tiskárny poslat svůj rukopis.¹⁹

Vedle autorů byli pro tiskárnu a s ní spojené vydavatelství důležití čtenáři a předplatitelé. K jejich oslovení využíval Siedler výše zmíněnou inzerci. Nejčastěji jejím prostřednictvím prezentoval nabídku knihkupectví, ale v několika případech se setkáme s představením konkrétního díla, nabídkou předplatného či subskripce, jak tomu bylo např. u posmrtně připravovaného čtyřdílného souborného díla kanovníka brněnské kapituly a zástupce ředitele brněnské gymnázia Franze Hassenweina von Festenberg (1733–1801). Vydání prvního dílu Siedler sliboval v srpnu do konce září 1801 a jeho cena byla stanovena na 1 zl. 30 kr., vydání dalších dílů bylo naplánováno v následujících měsících a předplatitelé měli zaplatit celkem 10 zl., přičemž subskriptoři obdrželi exempláře zdarma.²⁰ K realizaci připravovaného spisu *Concordantiae Virgilianae, seu Index universalis, in P. Virgilium Maronem. Opus posthumus* i přes veškeré snahy nakonec nedošlo a podobný osud potkal i několik dalších zamýšlených projektů.

Pro tiskárnu Františka Karla Siedlera byla zásadní spolupráce s knihkupcem Johannem Georgem Gastlem, který se stal na přelomu 19. století hlavním nakladatelem

tiskárny a podporoval zejména vydávání beletristických děl nebo učebnic, dostupných i v nabídce jeho knihkupectví.²¹ Podnikatelské aktivity Johanna Georga Gastla nakonec vedly k tomu, že Johann Georg Gastl tiskárnu, která se dostala do konkurzu, v roce 1805 od Františka Karla Siedlera spolu s vybavením koupil za 60 000 zlatých.²²

František Karel Siedler se po prodeji tiskárny přesunul do Znojma, kde v té době provozoval tiskárnu jeho bratr Ondřej Leopold Siedler, který se také zaměřoval na vydávání drobnějších tisků, náboženské literatury, učebnic nebo knížek lidového čtení. Ještě v průběhu let 1806–1808 se ale setkáme s brněnskými tisky, které nesou jeho impresum. Protože se jedná o *Titularkalender oder Schematismus für Mähren und Schlesien* a *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Brunensis*... lze předpokládat, že si ponechal udělené privilegium na jejich vydávání, které mu zajistilo jistý zisk.

Knihkupec a tiskař Johann Georg Gastl

Cesta k vydavatelské činnosti a vlastní tiskárně byla u Johanna Georga Gastla (1766–1814) poměrně přímočará. Knihkupeckému řemeslu se vyučil ve vídeňském knihkupectví svého strýce a poručníka Johanna Georga Weinganda a ve svých 22 letech se ujal vedení brněnského knihkupectví sídlícího na dnešní Orlí ulici čp. 257 (*Obere Sattlergasse*), které i díky jeho iniciativě prosperovalo. Obchodní síť vybudovaná jeho strýcem a úzké propojení s vídeňským prostředím zajistily Gastlovi knihkupectví přední místo mezi nejlépe zásobenými podniky. Mimo jiné v něm byla nabízena řada exkluzivních děl, neboť si Johann Georg Gastl i díky svým kontaktům s předstihem zajistil u vídeňských tiskařů výhradní právo na předplatné nebo úzce spolupracoval s řadou autorů. V roce 1789 zahájil Johann Georg Gastl vlastní vydavatelskou činnost, v jejímž rámci spolupracoval s tiskařem Josefem Georgem Trasslerem, a především s dříve zmíněnou siedlerovskou tiskárnou. Stal se vydavatelem učebnic a učebních materiálů, příruček, rádců, lékařských knih, právnických a úředních tisků, náboženské literatury, zábavného čtení, povídek i románů nebo divadelních her.²³

¹⁹ „Jedes vaterländische Talent, das uns mit Aufsätzen beehren will, ist uns willkommen, jeder hat hier den Zutritt mit seinen Erstlingen, und damit wir mit unserm Vorhaben im Vaterlande gemeinnütziger werden, werden auch Aufsätze aus guten Schriftstellern in die böhmische Sprache gebracht, mit größtem Danke angenommen. Jedoch müssen die Beiträge für das künftige Jahr längstens bis Ende Mai 1802 postfrei unter der Aufschrift: An Herrn Franz Karl Siedler, Buchhändler in der Postgasse Nro. 260, eingesendet werden.“ Taschenbuch 1802, s. [3–4].

²⁰ Inzerát byl otištěn v *Brünner Zeitung* několikrát, a to jak v německé, tak latinské mutaci, viz *Beilage zur Brünner Zeitung. Anhang zur Beilage*, Nro. 66, 19. 8. 1801, s. 994.

²¹ Spolupráce J. S. Siedlera a J. G. Gastla je doložena od počátku devadesátých let 18. století; nejdříve se týkala distribuce knih, později se Gastl zapojil i do vydavatelských aktivit. Moravský zemský archiv, fond B14 Moravské místodržitelství, kart. 334, sig. 15/2. V impresech se objevuje např. údaj: *Brünn in Kommission bei Joh. Georg Gastl; W Brně K dostánj v Jána Gjř. Gastla w sedlářské vlicy; Brunae sumptibus Joannis Georgii Gastl, bibliopolae. Typis Siedlerianis.*

²² D'ELVERT 1854, s. 99; HEILANDOVÁ 2017a, s. 49. Ačkoliv se v pramenech dočteme, že František Karel Siedler prodal tiskárnu i s celým vybavením, část liter a typografického dekoru přesunul do Znojma, o čemž svědčí výtčoba zde vydávaných tisků, v nichž se objevují již zastaralé vlysy, viněty, ale i drobné ilustrační prvky z původního svobodovského fondu.

²³ Jmenovat můžeme např. SONNENFELS, Joseph von. *Tabellarischer Entwurf über die Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanz*... Brünn: zu haben bei Johann Georg Gastl, 1791; EXNER, Christian Adam. *Schicksale der Familie Grau*. Brünn: Verlage der Gastlischen Buchhandlung, 1792; NEUBAUER, Johann. *Widenská Kuchařská Knjha*... W Brně: K dostánj v Jána Gjř. Gastla w sedlářské vlicy, 1792; CHVOJKA, Adam. *Kurzgefaßte Geschichte des Durchlauchtigsten Habsburg Oesterreichischen Hauses. Zum Gebrauche der Schüler auf Veranlassung einer allerhöchsten Anordnung*. Brünn: zu haben bey Joh. Georg Gastl, 1796; *Důkladný Zemský Adwokát, v němž wssecky w lidském Žitowybij potřebné Obchodospisy, totižto: Prošby, Připomjny, Kontrakty, neb smlauwy, dlužnj Zápisj, Aupisy, Rukogemstwj, Obligace, (:Památky:) Wyswědčenj, Kssafty, Moc a Plnomocenstwj, Quitance a tak dále podle cýs. král. Najzenj k nalezenj gsau, které bezewssj pomocy Adwokáta wyhotoweny býti mohau*. W Brně, v Jana Gjřjho Gastla, Kněhkupce w Sedlářské Vlicy, [1802?].

Od devadesátých let 18. století se podílel na vydání kalendáře *Der Bothe aus Mähren* a autorských kalendářů Karla Josefa Jurendeho *Jurende's Mährischer Wanderer* a *Jurende's Vaterländischer Pilger in dem Kaiserstaate Oesterreichs*, které vynikaly nejen svým obsahem, ale i grafickou úpravou.

Johann Georg Gastl si během několika let vybudoval na brněnském knižním trhu význačné postavení, což mu umožnilo mít přímý vliv na čtenáře nejen z Brna, ale z celé Moravy; od vzdělaných a společensky významných vrstev až po lidové publikum. Zpočátku sám pravidelně jezdil na výroční trhy v Olomouci a Opavě, už v roce 1790 se mu ale podařilo založit filiálku v Olomouci a zajistit distribuci svých knih v Opavě a Krakově. Systematicky budoval síť prodejců, kteří jeho tisky nabízeli ve Znojmě, Mikulově, Jihlavě, Velkém Meziříčí i dalších městech, v nichž se mu podařilo navázat obchodní kontakty.²⁴

Významným mezníkem v rozvoji firmy se stalo založení první brněnské půjčovny či čítárny knih (*Leseinstitut*) v polovině roku 1791. Oblibu čítárny dokládá skutečnost, že už v roce 1793 čítal její fond 2 300 svazků, převážně beletrie, románů, dramát, poezie či publicistických a historických textů. Čtenářům byla k dispozici také menší nabídka literatury odborné a náboženské. Svou nabídkou čítárna rozšiřovala okruh čtenářů a podporovala vnímání četby jako běžné, zábavné a společensky významné aktivity, která si nacházela své místo mezi oblíbenými zábavami napříč společenskými vrstvami.²⁵ O průběžném rozšiřování fondu svědčí Gastlova zpráva otištěná v příloze *Brünner Zeitung* v říjnu 1794, v níž uvádí, že knihovnu obohatil o řadu nových svazků. Tištěný katalog byl dostupný v čítárně a čtenáři si mohli za měsíční poplatek 2 krejcarey půjčit dvě knihy; zavedení návštěvníci čítárny pak byli osvobozeni od kauce ve výši 2 zlaté.²⁶ Půjčovna sídlila na nároží dnešní Masarykovy a Panské ulice a organicky navazovala na Gastlovo knihkupectví, kde bylo možné tituly zakoupit nebo objednat.²⁷ Protože byla Gastlova půjčovna knih úzce propojena s knihkupectvím a Johann Georg Gastl ji založil se záměrem vytvořit si okruh stálých zákazníků pravidelně navštěvujících i jeho obchod, nebyla chápána jako samostatný podnik. I proto se na ni pravděpodobně nevztahoval zákaz provozu půjčoven a čtenářských spolků, který byl vyhlášen dvorským dekretem 6. dubna 1799. Na počátku 19. století však zprávy o Gastlově půjčovně mizí a lze se domnívat, že po vydání tohoto nařízení

postupně splynula s knihkupectvím a antikvariátem. Když bylo roku 1811 znovu povoleno provozování veřejných čítáren, požádal Johann Georg Gastl o koncesi k otevření půjčovny knih.²⁸ Oproti Josefu Georgu Trasslerovi ovšem nespěl a zřízení půjčovny bylo povoleno až jeho synovi Franzi Gastlovi v roce 1831.²⁹

Od samého počátku informoval Johann Georg Gastl o svých aktivitách veřejnost i potenciální čtenáře ze šlechtických, měšťanských a úřednických kruhů. Novinky ze svého knihkupectví a půjčovny pravidelně zveřejňoval v periodickém tisku, zejména v příloze *Brünner Zeitung* nebo v kalendáři *Der Bote aus Mähren*. U inzerátů bývala rovněž uvedena nabídka vídeňských tiskařů a knihkupectví, jejichž knihy si čtenáři mohli prostřednictvím Gastla zakoupit. Po vzoru Johanna Georga Weinganda a Benedikta Mangolda, kteří efektivně využívali reklamu k prezentaci svého brněnského i vídeňského knihkupectví, začal i Johann Georg Gastl inzerovat svoji nabídku. Zpočátku jeho inzeráty mezi ostatními otištěnými zprávami příliš nevynikaly, postupně však získaly výraznější podobu, začaly být graficky oddělovány a typograficky zvýrazňovány. Čtenáři byli s knihami dostupnými na trhu seznamováni prostřednictvím pravidelné inzercce otištěné buď ve formě seznamu, nebo podrobnějších prezentací, obsahu či výčtu kapitol, krátkých anotací a recenzí, případně zdůrazněním jedinečnosti tisku a jeho výzdoby.³⁰ Takový způsob prezentace byl v této době v brněnském prostředí inovativní a setkal se s ohlasem cílového publika, které tvořili právě čtenáři *Brünner Zeitung*. Johann Georg Gastl pomocí inzercce nabízel nejen svůj sortiment a novinky, ale také zajišťoval předplatné či subskripci pro tisky vydávané v zahraničí. Jeho cílená reklama se snažila čtenáře přesvědčit, že dané dílo představuje dobrou investici a nemělo by chybět v žádné knihovně, ať již z praktických nebo společenských důvodů. Z nabídky otištěné v příloze *Brünner Zeitung* je jasně patrné, že inzercce Gastlova knihkupectví byla přizpůsobena čtenářské obci tohoto periodika, i proto zde byly nejvíce zastoupeny zahraniční tisky určené úředníkům, učeným čtenářům či příslušníkům vyšších společenských vrstev, pro které se literatura stala prestižní společenskou záležitostí, projevem uměleckého zájmu i prostředkem společenské zábavy.³¹ Vedle reklamy v periodickém tisku informoval o knižních novinkách také prostřednictvím vydávaných katalogů,³² nakladatelských seznamů otištěných

²⁴ Johann Georg Gastl svou nabídku prezentoval prostřednictvím katalogů, v nichž dominovaly tisky německé, zatímco latinské, české, francouzské, italské a anglické knihy tvořily jen zlomek. Informační hodnotu katalogů ovšem snižuje absence údajů o místě a roce vydání či sporné tematické řazení děl. GASTL 1790; Verzeichniß 1792; HEILANDOVÁ 2017a, s. 51–53.

²⁵ O rozsahu Gastlova knihkupectví v roce 1792 svědčí nabídkový katalog, který zahrnuje asi 5 000 knih z různých tematických oblastí. GASTL 1792.

²⁶ *Beilage zur Brünner Zeitung*, Nro. 84, 18. 10. 1794, s. 897.

²⁷ ŠIMEČEK 1981, s. 70; HEILANDOVÁ 2017a, s. 49–50.

²⁸ Johann Georg Gastl primárně usiloval o otevření půjčovny knih v Olomouci a policejnímu ředitelství předložil katalog plánovaných knih, které měly tvořit základ fondu. Jeho žádost však byla zamítnuta. Moravský zemský archiv, fond B26 Policejní ředitelství v Brně, kart. 34, sig. 7, ff. 378–380.

²⁹ Nedlouho po jejím otevření vydal v rámci její propagace také pětisvazkový katalog evidující 3 023 často i několikavazkových děl tištěných v němčině, latině, francouzštině nebo italštině: Bücher-Verzeichniß 1831. ŠIMEČEK – TRÁVNÍČEK 2014, s. 160.

³⁰ Např. v *Beilage zur Brünner Zeitung*, Nro. 69, 29. 8. 1810 byla otištěna dvoustránková reklama na *Neuer Nationalkalender für die gesammte österreichische Monarchie auf das Jahr 1811* a stránkový seznam v Brně vydaných knih, které byly v Gastlově knihkupectví k dostání.

³¹ HEILANDOVÁ 2022, s. 10–21.

³² Knihy v katalozích byly tematicky členěny do oddílů (např. *Wissenschaftliche Werke, Reisebeschreibungen, Politische Literatur, Unterhaltungsschriften, Cramersche Romane...*) a vedle Brna je jako místo vydání uveden např. Berlín, Vídeň, Lipsko nebo Frankfurt nad Mohanem. Verzeichniß 1814.

na obálkách knih či na konci tištěných děl.³³ Kromě tištěné reklamy zaměřené na nabídku knihkupectví využíval také praxi vyhlášení knižních slev, jejichž cílem bylo nejen přilákat nové zákazníky a uvolnit skladové zásoby, ale zároveň motivovat přeprodávce prostřednictvím slev a provizí. Díky své podnikavosti a průbojnosti si Johann Georg Gastl záhy vybudoval významné postavení na brněnském knižním trhu, což mu umožnilo expandovat a pouštět se do nejrůznějších obchodních i vydavatelských počínů.

Díky propojení knihkupectví s vydavatelstvím a úzkým kontaktům se zákazníky měl Johann Georg Gastl maximální přehled o čtenářském zájmu a poptávce. Svůj nakladatelský program tomu přizpůsoboval a podílel se na tisku knih, o které čtenáři projevovali zájem a jejichž vydání tak zajišťovalo dobrý odbyt i zisk. V jeho produkci převažovaly německy tištěné knihy určené především německy mluvícím šlechticům, měšťanům, úředníkům a intelektuálům, tedy těm, kteří nejčastěji navštěvovali jeho knihkupectví a čítárnu. V nabídce figurovala duchovní literatura, katechismy, příručky a učebnice, periodický tisk, kalendáře, historie a cestopisy, hagiografická literatura, beletrie nebo divadelní hry.³⁴

Vzhledem k podnikavosti a četným aktivitám bylo jen otázkou času, kdy se Johannu Georgu Gastlovi podaří rozšířit podnik o vlastní tiskárnu. To se mu nakonec povedlo v roce 1805, kdy od Františka Karla Siedlera odkoupil jeho tehdy upadající firmu, s níž už od devadesátých let úzce spolupracoval. Získal ji s téměř kompletním vybavením i se stávajícími zaměstnanci, např. tiskařským mistrem Franzem Aloisem Proškem, takže mohl bez prodlení začít tisknout na trhu žádané publikace. Protože Johann Georg Gastl kladl důraz na estetickou stránku, sledoval moderní trendy a tiskárnu postupně vybavoval novými písmovými sadami a moderními fonty kupovanými ve Vídni, o čemž neopomněl čtenáře informovat.³⁵ Vedle inzerce tiskl také vzorníky fontů a typografických ozdob dostupných v jeho tiskárně, které byly k dispozici nejen pro tisk knih nebo tiskopisů, ale své uplatnění našly i v případě příležitostných, komerčních a propagačních tisků.³⁶

Jako majitel tiskárny navázal na svou předchozí ediční činnost a rozšířil ji o vydávání periodického tisku, kalendářů, románů a populární literatury, náboženských a teologických knih i odborných právnických a hospodářských spisů. Brzy se v jeho nabídce objevily také divadelní hry, písňové a operní texty, žalmy a kancionály. Mezi nejčastěji vydávané tituly patřily mravní a výchovné příručky určené pro děti a mládež, učební texty i metodické materiály pro učitele, jakým byl např. *Rádce pro sskolnj cžekancy, pomocniky a včítely w Cýsařsk. králow. Zemjch.*³⁷ Vydával rovněž školní učebnice a slabikáře, které tiskl nejen v češtině a němčině, ale i v dvojazyčné podobě. V roce 1806 vytiskl brněnský adresář *Vollständiges Verzeichniß aller in der kaiserlichen auch k. k. Haupt-Stadt Brünn und ihrer Vorstädte befindlichen und an neu nummerirten Häuser...*³⁸ Privilegium Františka II. z března 1810 mu následně zajistilo právo tisknout schematismy,³⁹ zatímco osobní kontakty a uzavřené smlouvy mu zaručily právo tisku úředních tiskopisů, zákoníků, vyhlášek moravského místodržitelství či usnesení moravského zemského sněmu. Velké oblíbené se v jeho produkci těšila historická a geografická díla nebo moravské topografie, v jejichž vydávání pokračovali také jeho nástupci.⁴⁰ Dále v nabídce Gastlova knihkupectví i v produkci jeho tiskárny dominovala příručková díla určená pro administrativní pracovníky, ekonomické a právnické tisky, specializovaná odborná literatura týkající se např. zemědělských a hospodářských záležitostí, historické a topografické spisy nebo náboženská literatura. Pro čtenáře z lidových vrstev byly určeny jazykově české tisky,⁴¹ zatímco na objednávku náboženských institucí či škol vydávala tiskárna rovněž latinsky psané texty.⁴²

Nabídka tiskárny Johanna Georga Gastla byla velmi rozmanitá, kromě knih a periodik tiskl řadu akcidenčních tisků, díky nimž měl zajištěný zisk a pravidelný příjem. Mimo jiné byl prvním knihkupcem, který začal nabízet předtištěné vizitky a novoroční přání. Jeho sortiment zahrnoval také širokou škálu tiskopisů, včetně úředních formulářů, tabulek, obchodních dokumentů, jídelních lístků, blanketů a dalších

³³ Seznamy vydaných knih bývaly pravidelně otištěné na přideštěté původní lepenkové vazby kalendářů *Bothe aus Mähren*. Např. *Der Bote aus Mähren, oder neuer mährisch- und schlesischer Stadt- und Landmannskalender auf das Jahr 1797*. Brünn: verlegt bei Johann Georg Gastl, 1797.

³⁴ Jmenovat můžeme tituly *Taschenbuch für Mähren und Schlesien, Mährischer Wanderer, Bothe aus Mähren, Krankheiten der Bäume, Rede am sechsten Sonntage, Gespräch zwischen Pfarrer und einem Pfarrkind, Sittenbüchlein für Kinder, Predigten, Orpheus und Euridice, Iphigenia im Aulis* nebo *Pilger am heiligen Grabe*.

³⁵ *Hochgesänge. Eine Beylage zum Lucifer oder Lichtbringer. Geweiht seinen Freunden von Jurende. Zum neuen Jahr 1812. 4 Bl. 8. Am Schluß: Erster Abdruck und Probe der neuen Gastl'schen Garamond Lettern aus Wien. Zugleich als Denkmal der Höhe des Grades der Typographie Brünn, zu Anfang des Jahres 1812; „Der Vorläufer des Luzifers [...] Der Text wird für Nichtastronomen durch 51 Noten erläutert und erklärt, welche blos allein zusammen 38 Seiten füllen und mit den schönen Mannsfeldschen nonpareille Lettern, abgedruckt sind.“* *Beylage zur Brünnener Zeitung*, Nro. 94, 1811, s. 1380.

³⁶ Moravský zemský archiv, fond B14 Moravské místodržitelství, kart. 335, sig. 15/2.

³⁷ JAHN, Engelbert. *Rádce pro sskolnj cžekancy, pomocniky a včítely w Cýsařsk. králow. zemjch*. Brno: J. Gastl, 1814.

³⁸ KROMER 1806.

³⁹ *Schematismus für das Markgrathum Mähren und Herzogthum Schlesien auf das Jahr...* Brünn und Ollmütz: Johann Georg Gastl, 1809–1814. Tisk schematismů si podrželi i jeho synové a vydávali je do poloviny 19. století.

⁴⁰ MEHOFFER, Ignaz von. *Erdkunde der Markgrafschaft Mähren mit vorzüglicher Rücksicht auf Natur- und Kunsterzeugnisse...* Brünn: J. G. Gastl, 1814.

⁴¹ Mezi česky tištěná díla patřily katechismy a duchovní literatura, jmenovat můžeme např. tituly *Náboženství ve výkladech a rozmlouvání, Příkladové neb křesťanské mravní učení v příkladech, Písmo svaté v ruce nemocného a duchovního pastýře, Katolický kancionál, Knižka mravů pro děti, Nová pobožnost školní...* V nabídce českých děl dále figurovaly písně, kramářské tisky, beletrie, zpravodajské texty nebo nejrůznější příručky.

⁴² Příkladem latinských děl jsou *Positiones selectae, Directorium divini officii, Juventus Gymnasii Nicolburgensi*, učebnice latiny pro gymnázia, díla Willema Hendrika Nieupoorta *De re sacra et militari veterum Romanorum a De veteris populi Romani*.

tiskopisů pro nejrůznější účely.⁴³ V knihkupectví Johanna Georga Gastla byly k dostání také grafické listy, hudebniny a noty. Oblíbeným artiklem byly i losy knižní loterie.

Během svého dlouholetého působení se Johann Georg Gastl vyprofiloval jako inovativní a podnikavý knihkupec a vydavatel, který neváhal investovat a systematicky rozvíjet svůj podnik. Sledoval moderní knižní trendy, komunikoval se čtenáři a zákazníky a zajímal se o jejich potřeby a čtenářské preference, díky čemuž mohl efektivně reagovat na poptávku. Měl zajištěná privilegia na vydávání tisků pro nejrůznější brněnské instituce, která mu zaručila nejen zakázky, ale především jistý zisk.⁴⁴ Propojení jeho knihkupectví s rozsáhlou distribuční sítí umožnilo rozšíření jím vydávaných tisků do různých částí Moravy i za její hranice.

Po otcově smrti v roce 1814 převzal vedení firmy tehdy téměř dvacetiletý Johann Nepomuk Gastl a až do plnoletosti svého bratra Franze úspěšně řídil jak brněnský podnik, který dále rozšířil, tak i olomoucké knihkupectví. Firma založená Johannem Georgem Gastlem sídlila na Poštovské ulici a fungovala až do poloviny 19. století.

Knihtiskař Josef Georg Trassler

Poslední významnou tiskárnou působící v Brně na přelomu 18. a 19. století, jejíž produkce bude na tomto místě představena, je tiskárna Josefa Georga Trasslera (1759–1816) založená 2. května 1786. Josef Georg Trassler přišel do Brna z Opavy, kde roku 1780 zakoupil a provozoval tiskárnu po zemřelém tiskaři Josefu Gabrielovi. Již v Opavě se mu podařilo rozvinout úspěšný knihtiskařský podnik s knihkupectvím, které se stalo místem setkávání intelektuálů a osvícenců. Patřili k nim zejména ředitel opavské hlavní školy Franz Anton Schrämbl, abbé Johann Rotter a minorita Barnabas Hanke. Také z jejich podnětu vznikla učená společnost a předplatitelské centrum, pro něž Trassler vydával patisky osvěcenské literatury zahrnující široké spektrum vědních oborů i beletrii. Josefem Georgem Trasslerem a nakladatelskou subskripční společností (*Kompanie*) byly publikovány a nabízeny mnohasvazkové publikace a encyklopedie, které se těšily velkému zájmu.⁴⁵

Brněnská tiskárna Josefa Georga Trasslera zpočátku sídlila v prvním patře Dietrichsteinského paláce na Zelném trhu, kde se nacházela také společnost (*Buchdruckgesellschaft*), jejímž úkolem bylo mimo jiné zajistit předplatitele i čtenáře. O rok později tiskařský provoz přesunul do nově zakoupeného domu na Orlí ulici čp. 3 (*Sattlergasse*). Jan Petr Cerroni uvádí, že v tiskárně s 23 lisy pracovali dva faktoři, 12 sazečů, 46 tiskařů, 2 pomocníci,

2 korektoři, 23 učedníků a jeden účetní. Josef Georg Trassler postupně u tiskárny zřídil knihkupectví, písmolijnu, provozoval mědiryteckou dílnu se čtyřmi mědiryteckými lisy, u nichž byli zaměstnáni 4 mědirytcí, 8 měditiskařů a 2 kreslíři, nebo závod na výrobu hracích karet, jehož produkce se těšila velké popularitě.⁴⁶

Josef Georg Trassler vynikal odbornou přípravou, podnikatelským duchem i organizačními schopnostmi. Jeho knižní produkce byla nebývalá svým rozsahem i obsahem, vynikala nejen množstvím publikací, ale také pestrostí titulů, které cílily na vzdělané čtenáře napříč vědními obory. Dominovaly v ní patisky zahraniční odborné i krásné literatury, mezi nimiž nechyběla filozofická pojednání, historiografické a cestopisné tisky, přírodopisná a zeměpisná díla, učebnice, příručková literatura nebo rozsáhlé a na pokračování tištěné mnohasvazkové edice.⁴⁷ V případě mnohasvazkových edic šlo často o projekty tištěné pod označením *Verlag der Kompanie*, které Josef Georg Trassler zahájil v průběhu osmdesátých let 18. století, kdy spolupracoval s Franzem Antonem Schrämblem. Jejich vydávání potvrzovalo Trasslerovu ambici etablovat se jako významný vydavatel, který přináší na knižní trh prestižní a hodnotné tituly. Po odchodu z Opavy a rozchodu s Franzem Antonem Schrämblem, doprovázeném sporem o nárok na užívání impresy *Verlag der Kompanie*, Josef Georg Trassler vydávání patisků mnohasvazkových děl a rozsáhlých projektů neopustil. V letech 1786–1796 byly v jeho brněnské tiskárně vydány patisky přírodovědných děl George-Louise Leclerc Buffona, *Allgemeine Weltgeschichte* Williama Guthrie a *Grosse Erdbeschreibung* Antona Friedricha Büschinga. Značné obliby dosáhl několikosvazkový soubor *Sammlung der besten Reisebeschreibungen* různých autorů nebo souborné spisy Friedricha Gottlieba Klopstocka, Christoha Martina Wielanda, pruského krále Friedricha II. a řady dalších. Stejným vydavatelským počinem jeho tiskárny byl ovšem patisk encyklopedie Johanna Georga Krünitze, který vycházel od roku 1787. Vydáváním patisku Krünitzovy encyklopedie, která představovala nejrozsáhlejší německou encyklopedii všech dob a přinášela poznatky napříč vědními obory, reagoval na rostoucí poptávku po vědeckých a odborných textech. Do roku 1816 vyšlo pod vedením Josefa Georga Trasslera 102 dílů zahrnujících hesla po písmeno N (*Nudel*), která detailně dokumentují rozvoj obchodu, řemesel, zemědělství i vzdělání a nabízejí komplexní pohled na hospodářský a společenský život přelomu 18. a 19. století. Podrobné popisy výrobních postupů, technologií, právních předpisů či obchodních praktik činily z encyklopedie nejen zdroj informací, ale také praktickou příručku pro odborníky a vzdělané vrstvy. Encyklopedie představovala významný nástroj

⁴³ „Tabellen für die hochw. Geistlichkeit, die löbl. Gutsverwaltungen etc. alle Arten kaufmännischer und gewerblicher Formulare: Affichen, Briefköpfe, Circuläre, Conto Corrents, Empfehlungskarten, Etiquetts, Fecturen, Frachbriefe, Preis-Courants etc. etc. Visit-Karten, Einladungen, Programme, Tanzordnungen, Speisekarten, Weintarife, Trauungs- und Sterbe Parten, Drucksorten in Farben, Gold und Silber.“ Moravský zemský archiv, fond B14 Moravské místodržitelství, kart. 335, sig. 15/2.

⁴⁴ Moravský zemský archiv, fond B14 Moravské místodržitelství, kart. 335, sig. 15/2.

⁴⁵ Publikace s impresem *Verlag der Kompanie*, případně označením *Troppauer Ausgabe der besten deutschen Werke* či *Sammlung der besten Werke Deutschland* se těšily velké oblibě. MALÍŘ 2008, s. 160–163; HEILANDOVÁ 2018, s. 74–79.

⁴⁶ Moravský zemský archiv v Brně, fond G 12 Cerroniho sbírka, kniha 48, ff. 19–20.

⁴⁷ HEILANDOVÁ 2018, s. 72–88.

k šíření znalostí a podpoře hospodářského rozvoje i vzdělanosti. Díky kvalitnímu provedení i ceně si Trasslerův patisk získal značnou oblibu mezi čtenáři a stal se nepříjemnou konkurencí původního projektu.⁴⁸ Josef Georg Trassler svým osvícenským edičním programem vytvořil z Brna nejdůležitější centrum produkce osvícenské publicistiky v monarchii.

Ačkoliv v letech 1786–1796 tvořily patisky převážnou část jeho produkce, nechyběla v ní ani další díla, která patisky svým obsahem doplňovala a byla často určená spíše pro lidové vrstvy, o čemž svědčí také jazyk tisku, kterým byla čeština. Významnou část tvořila duchovní literatura, modlitby, výklady písma, kázání nebo Nebekliče. Vedle toho Josef Georg Trassler vydával také německy tištěné publikace určené pro vzdělanější a sečtělé publikum. Mezi těmito tisky figurovaly povídky, odborná pojednání, místopisy či učebnice tištěné na objednávku normální školy zastoupené Jakubem Strassmannem. Dále nechyběla ani duchovní literatura, kázání, modlitby a liturgické texty. V neposlední řadě se v jeho nabídce objevovala rovněž periodika, příležitostné tisky a výroční zprávy, které vycházely v němčině a latině.⁴⁹

Na počátku 19. století můžeme u Josefa Georga Trasslera sledovat změnu ve vydavatelské strategii, která souvisí nejen s politickou situací, ale i s tím, že se i s rodinou přesunul do Krakova, kde v letech 1796–1809 provozoval státem podporovanou tiskárnu. Fungující a prosperující brněnská tiskárna, jejíž vedení svěřil Kajetánu Unterweegerovi, tak zůstala trochu stranou jeho zájmu.⁵⁰ Na přelomu 18. a 19. století se brněnská tiskárna zaměřovala spíše na tisk učebnic, populární literatury a autorských děl. Mezi beletristickými tituly převažovaly povídky a drobné tisky, v nabídce nechyběly ani divadelní hry nebo básnické sbírky.⁵¹ S podporou moravských osvícenců se pokoušel publikovat a redigovat několik časopisů v osvícenském duchu, některé jako např. měsíčník *Moravia*, který byl vydáván pouze od ledna do srpna 1815, vycházely jen krátce.⁵² Důležitou součástí produkce tvořily zakázky pro brněnské a moravské instituce, jednalo se především o výroční zprávy a drobné efemérní tisky o rozsahu jednoho až dvou listů. O privilegium na jejich tisk se dělil s Johannem Georgem Gastlem. Vedle toho se v jeho nabídce

objevovaly rovněž akcidenční tisky (formuláře, tiskopisy, tabulky apod.).

Poté, co byl Josef Georg Trassler nucen opustit Krakov a vrátil se do Brna, kde se opět ujal vedení tiskárny, se proměnila rovněž její produkce. Ještě v roce 1809 mezi tisky převládala periodika, příležitostné tisky, duchovní literatura a kázání, v následujících letech jeho působení k nim přibyla filozofická díla: mezi vydanými autory můžeme jmenovat Platona, Sokrata, Immanuela Kanta nebo Josefa Kalasanského Likawetze, dále spisy Friedricha Schillera, poezii, učebnice či odborná pojednání a díla týkající se historie, geografie, ekonomie nebo hospodářství, která příhodně doplňovala stále vydávanou Krünitzovu encyklopedii. V Trasslerově produkci se také stále častěji objevovaly práce soudobých moravských autorů, např. Filipa Prokopa Neděle (1778–1825), Jana Jakuba Jindřicha Czikanna (1789–1855), Franze Wekebroda (1759–1815) nebo Jana Lukše (1756–1824).

Josef Georg Trassler se zaměřil na tisk knih, které byly mezi čtenáři žádané a zaručovaly dobrý odbyt i zisk. Stejně jako tomu bylo v případě Siedlerovy a Gastlovy tiskárny, převažovaly také v Trasslerově nabídce jazykově německé tisky, pro moravský trh a lidové publikum pak byla určena jazykově česká díla.⁵³ Latinsky tištěné knihy, kterých byla menšina, vydával především na objednávku škol nebo duchovních a státních institucí.⁵⁴ Ke čtenářům se knihy dostávaly prostřednictvím distribuční sítě vybudované na osobních kontaktech nejen s knihkupci, ale i s jednotlivými odběrateli. Důležitou roli přitom hrála subskripce knih, s níž měl zkušenosti již z dob svého působení v Opavě. Trasslerem nabízené tituly byly vytištěny až po dosažení určitého počtu abonentů a složení předplatného. Takto organizovaný systém zaručoval nejen kvalitní obsah, ale i pečlivě provedený tisk a učinil subskripci nedílnou součástí Trasslerovy vydavatelské strategie. O zajištění čtenářů se kromě inzerce v novinách, včetně vídeňských a bratislavských, staralo několik kmenových spolupracovníků působících ve Vídni, Praze, Brně, Opavě, Bratislavě, Linci, Štýrském Hradci či Krakově. Patřili mezi ně většinou místní knihkupci a knihvazači, kteří vytvářeli síť dalších komisionářů v jiných městech a regionech monarchie. Ti pak za získání určitého počtu nových

⁴⁸ Původní Krünitzova encyklopedie, z níž Trasslerův patisk vycházel, byla vydávána v Berlíně Joachimem Paulim v letech 1773–1858. Joachim Pauli proti vydávání a distribuci Trasslerova patisku vystupoval např. v *Hamburger Zeitung* a dalších novinách a usiloval o jeho zastavení. HEILANDOVÁ 2018, s. 79–83.

⁴⁹ *Knihověda.cz* [online], Mapa tiskařské produkce Čech a Moravy do roku 1800 [cit. 31. 8. 2025]. Dostupné z: <https://mapa.knihoveda.cz/>; DOKOUPIL 1978, s. 379–462.

⁵⁰ V Krakově založil guberniální tiskárnu s privilegiem na vydávání úředních dokumentů a tiskopisů, u tiskárny se mu podařilo záhy založit knihkupectví a vydávat noviny. Poté, co Rakousko během napoleonských válek přišlo o západní Halič, byl nucen svůj závod se ztrátou uzavřít a vrátit se zpět do Brna.

⁵¹ *Briefe aus Mähren, Gedichte über Brünn, Erato: Sammlung kleiner Erzählungen, Dankrede, Danaiden. Oper...; Poetische Versuche* Franze Xavera Richtera, česky a německy tištěná díla Jana Jakuba Jindřicha Czikanna.

⁵² Od roku 1811 vydávaný *Geist der Zeit* byl zaměřený na kulturní a společenské události, především pro vesnické obyvatelstvo byl určen časopis *Lustige Bauer aus Mähren* vydávaný v letech 1796–1823 a jeho česká mutace *Veselý sedlák. Mährische Magazin* (1789), *Taschenbuch für Mähren, Jurende Mährischer Wanderer...*; od roku 1791 Trasslerem tištěný *Bothe aus Mähren*; noviny *Patriotisches Tagblatt für die Kaiserl. Königl. Erblande* vydávané v letech 1800–1805 pod redakcí Christiana Carla Andrého představovaly novinky z hospodářského pokroku a podílely se na šíření znalostí z nejrůznějších vědních oborů.

⁵³ Kramářské tisky, catechismy, Kochemův *Nebeklič a Štěpná zahrada, Kázání na všechny neděle, Příjemnosti a břemena stavu kněžského, Wáclav a Dorota, Tomáše Fryčaje Auplná kniha duchovních písní, Navštívení nejsvětější svátosti oltární* apod.

⁵⁴ Latinsky byly tištěny výroční zprávy gymnázií a oslavné tisky, z jazykově latinských tisků můžeme jmenovat např. *Elementa philosophiae* Josefa Kalasanského Likawetze, *Solemnitas messis primitivorum...* nebo *Exercitia Christiane Pietatis...*

odběratelů knih dostávali různé výhody, ať už v podobě 7% provize nebo volných výtisků.

Díky tomu, že Josef Georg Trassler udržoval se čtenáři i spisovateli úzký vztah, byl členem řady spolků a aktivně se podílel na kulturním životě, dokázal neprodleně reagovat na poptávku a zajistit či zprostředkovat vydání žádaných děl. Propojenost se zákazníky upevnil také zřízením veřejné čítárny a půjčovny, kterou u knihkupectví nacházejícím se na Orlí ulici zřídil vzápětí poté, co bylo v roce 1811 provozování veřejných čítáren opět povoleno. Souhlas mu byl udělen prezidiálním dekretem z 13. září 1812 a Josef Georg Trassler svou půjčovnu knih založil ještě téhož roku.⁵⁵ Jejím prostřednictvím chtěl čtenářům nabídnout co nejširší škálu knih ze všech vědních oborů. Půjčovna knih, kterou rovněž využíval jako výkladní skříň svého knihkupectví, napomáhala zjišťovat zájem o jednotlivé knižní tituly. Fond půjčovny byl přizpůsoben čtenářské poptávce (mezi čtenáře patřili měšťané, státní úředníci, duchovní, příslušníci šlechty i studenti) a důraz byl kladen na zajímavou a různorodou četbu. Obsahoval především německy psanou nejnovější oborovou i populární literaturu.⁵⁶ U cizojazyčné literatury převažovaly knihy tištěné francouzsky a italsky, ale ve fondu půjčovny bylo i několik děl v řečtině či angličtině. Významným sortimentem půjčovny byly také noviny, časopisy a periodický tisk.⁵⁷ Půjčovna knih v Brně fungovala i po smrti Josefa Georga Trasslera a až do roku 1826 ji vedli jeho synové. Poté byla z cenzurních důvodů uzavřena a její fond, čítající asi 8 000 svazků populární i odborné literatury, rozprodán.⁵⁸

Tisky Josefa Georga Trasslera, zejména ty určené pro vyšší a střední vrstvy, k nimž členové brněnských spolků, intelektuálové, abonenti a čtenáři navštěvující čtenářské spolky i Trasslerovu půjčovnu patřili, se vyznačují vysokou typografickou úrovní. Ve snaze vybudovat si výsadní postavení, sledoval Josef Georg Trassler moderní knihtiskařské trendy, přičemž moderní fonty buď nakupoval ve Vídni, nebo si řadu prvků nechával vytvářet ve své písmolijně. Umělecko-slohová proměna se odrazila i ve výzdobě tisků, kdy je upozaděna dekorativní složka, ubývá vlysů a vinět a text je oddělován typografickými ozdůbkami nebo linkami. Díky tomu, že součástí tiskárny byla i mědiryteccká dílna, byla řada tisků doprovázena mědirytinovými frontispisy a přílohami, jejichž kvalita zpracování dosahovala vysoké úrovně. Tento precizní přístup je patrný např. při srovnání mědirytinových příloh doprovázejících Krünitzovu encyklopedii, kdy Trasslerovy přílohy mnohdy překonávají originál. Formát a úprava tisků Josefa Georga Trasslera odpovídaly jejich obsahovému zaměření. Nejčastěji využíval osmerkový formát, zatímco kvart nebo folio se objevovaly jen u několika málo děl.

Na základě poslední vůle Josefa Georga Trasslera měla

firma zůstat i po jeho smrti zachována jako celek, vybavení tiskáren mělo být rozděleno mezi brněnskou a opavskou pobočku, v čele brněnského podniku, jehož hodnota byla vyčíslena na 18 000 zlatých, měl stát Johann Baptista Trassler (1787–1844), opavská filiálka pak měla být vedena mladším Adolfem Trasslerem (1793/1794–1859). Brněnská tiskárna založená Josefem Georgem Trasslerem přetrvala až do 20. století, ovšem již pod jménem jeho vnuka Rudolfa Rohrera a jeho následovníků.

Tiskárny působící v Brně na přelomu 18. a 19. století byly vedeny výjimečnými osobnostmi s podnikavým duchem a úzkým vztahem ke čtenářům, což jim umožňovalo pružně reagovat na poptávku svou produkcí i nabídkou prodávaných titulů. Johann Georg Gastl i Josef Georg Trassler navíc k propagaci svých děl efektivně využívali tištěnou reklamu, kterou cílili jak na odborné, tak na širší publikum. Důležitou součástí jejich vydavatelské strategie byla subskripce, která zajišťovala nejen financování projektů, ale také cílenou distribuci novinek mezi knihkupce i jednotlivé čtenáře.

Produkcí brněnských tiskáren na přelomu 18. a 19. století ovlivňovala řada faktorů, včetně společenských a politických událostí. Osvícenská podpora vzdělanosti přispěla k růstu gramotnosti a výraznému zvýšení poptávky po knihách či učebnicích. Postupně se tak rozšiřovala nabídka titulů – od odborné literatury, filozofických a teologických pojednání, zábavné literatury a cestopisů přes beletrii a divadelní hry až po učebnice, katechismy a duchovní cvičení. Významné místo v produkci brněnských tiskáren zaujímal patisky děl vydaných v Německu nebo Anglii, které širokému publiku zpřístupňovaly odbornou i krásnou literaturu. Součástí produkce byly také periodické tisky a letáky informující o aktuálním dění, zejména během napoleonských válek, které citelně zasáhly život brněnských měšťanů a nepřímo ovlivnily i produkci tiskáren. Vydavatelé se ve své obchodní strategii přizpůsobovali vkusu čtenářů, často orientovanému spíše na zábavnou nebo okultní literaturu než na poučná díla, a zohlednili také, že část populace četbu využívala především k náboženským či každodenním účelům a pořizovala si hlavně modlitební knížky, zpěvníky, kalendáře nebo levné kramářské tisky.

Brněnské tiskárny na přelomu 18. a 19. století kombinovaly podnikatelský pragmatismus s cílenou snahou ovlivnit obsah literatury. Reagovaly na rozmanité čtenářské preference a dokázaly propojit lokální poptávku s širšími vzdělávacími a kulturními trendy v rámci monarchie.

⁵⁵ Moravský zemský archiv, fond B26 Policejní ředitelství v Brně, kart. 34, sig. 7, ff. 369–418.

⁵⁶ Katalog 1812.

⁵⁷ Již rok po založení veřejné půjčovny nabízel Josef Georg Trassler k půjčení 4 114 knih a 13 titulů novin a časopisů. Katalog knihovny byl rozdělen do 12 oddílů: *I. Auctores Classici. II. Geschichte. III. Geographie, Topographie und Reisen. IV. Naturlehre und Naturgeschichte. V. Oekonomie, Staatswirthschaft. VI. Erziehungs- und Kinderschriften. VII. Kriegskunde. VIII. Vermischtes Fach. IX. Unterhaltungsschriften. X. Französische Literatur. XI. Libri italiani.* Katalog 1812; Zwyeter Nachtrag 1812; Dritter Nachtrag 1815.

⁵⁸ Tisky pocházející z fondu Trasslerovy půjčovny lze identifikovat podle vlastnického razítka. Řada z nich byla zakoupena rajhradskými benediktny a zařazena do fondu klášterní knihovny. HEILANDOVÁ 2016, s. 138–141.

Prameny:

Brünner Zeitung der kaiserl.-königl. Privileg. Mährischen Lehenbank – Beylage zur Brünner Zeitung No. 84, 1794; No. 94, 1797; No. 66, 1801; No. 36, 1802; No. 37, 1802; No. 94, 1811.

Der Bote aus Mähren, oder, Neuer mährisch- und schlesischer Stadt und Landmannskalender 1797.

Moravský zemský archiv, fond G 12 Cerroniho sbírka, kniha 48.

Moravský zemský archiv, fond B14 Moravské místodržitelství, kart. 334, sig. 15/2.

Moravský zemský archiv, fond B14 Moravské místodržitelství, kart. 335, sig. 15/2.

Moravský zemský archiv, fond B26 Policejní ředitelství v Brně, kart. 34, sig. 7.

Staré tisky:

HEMPEL 1783: HEMPEL, Johann Julian. *Friedrich Wellenraub, oder: Die neuere Philosophie. Eine Erzählung von J. J. H.* Brno: Jan Silvester Siedler, 1783. BCBT27243.

RIEGELE 1792: RIEGELE, Josef. *Verzeichniss von Büchern, welche bei Joseph Riegele, Buchhändler in Olmütz, um sehr billige, grösstentheils bis zur Hälfte herabgesetzte Preise, gegen gleich baare Bezahlung zu haben sind.* Brno: Trassler, Josef Jiří, 1792. BCBT30025.

Katalogy a soupisy:

Bücher-Verzeichniss 1831: *Bücher-Verzeichniß der öffentlichen Leih-Bibliothek des Franz Gastl, Buchhändler. Erstes Heft.* Brunn: [Franz Gastl] Postgasse Nro. 446, 1831.

GASTL 1790: GASTL, Jan Jiří. *Verzeichniß einiger neu angeschafften Bücher aus allen Fächern, Landkarten und Musikalien, welche bei Johann Georg Gastl, Kunst und Buchhändler in der Sattlergasse zu Brunn nebst vielen andern um beigedruckten bei sehe vielen Artikeln um 20, 25 auch 50 Prozent herabgesetzten Preis zu haben sind.* Brunn: [s. n.], 1790.

GASTL 1792: GASTL, Jan Jiří. *Nr. 2 Verzeichniß neuer Bücher aus allen Wissenschaften, dann Kupferstiche, Musikalien, Visitbillets und Landkarten, welche in der Johann Georg Gastlichen Kunst- und Buchhandlung zu Brunn in der Sattlergasse, um beigesetzte sehr billige Preise verkauft werden.* [Brunn: s. n.], 1792.

Katalog 1812: *Katalog zur Leihbibliothek des Joseph Georg Trassler in Brunn.* Brunn: [s. n.], 1812–1815.

KROMER 1806: KROMER, Anton. *Vollständiges Verzeichniß: aller in der kaiserlichen auch k. k. Haupt-Stadt Brunn und ihrer Vorstädte befindlichen und an neu nummerirten Häuser, deren Eigenthümer, Strassen, Gassen und Plätze nebst genauer Anzeige der Gründe und Pfarren zu denen jedes Haus gehört.* Brunn und Olmütz: Johann Georg Gastl, 1806.

Verzeichniß 1792: *Verzeichniß der Verlags- und Kommissions-Bücher, die bei Johann Georg Gastl Kunst- und Buchhändler in der Sattlergasse zu Brunn zu haben sind.* [Brunn: J. G. Gastl, 1792].

Verzeichniss 1814: *Verzeichniss der Bücher, welche bey Johann Georg Gastl, Buch-, Kunst- und Musikalien-Händler in Brunn und Ollmütz für beygesetzte Preise ganz neu zu haben sind.* [Brunn: Franz Gastl], 1814.

Zweyter Nachtrag 1812: *Zweyter Nachtrag zum Katalog der Leihbibliothek des Joseph Georg Traßler in Brunn, in der obern Metzergasse Nro. 482.* Brunn 1812.

Dritter Nachtrag 1815: *Dritter Nachtrag zum Katalog der Leihbibliothek des Joseph Georg Traßler in Brunn, in der obern Metzergasse Nro. 482.* Brunn 1815.

Seznam literatury:

DOKOUPIL 1978: DOKOUPIL, Vladislav. *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800.* Brno: Státní vědecká knihovna, 1978.

D'ELVERT 1854: D'ELVERT, Christian. *Geschichte der Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur.* Brunn 1854.

FLODROVÁ 1970: FLODROVÁ, Milena. Brněnští tiskaři v 17. a 18. století. In: DŘÍMAL, Jaroslav (ed.). *Brno v minulosti a dnes* 9, 1970, s. 56–80.

HEILANDOVÁ 2016: HEILANDOVÁ, Lucie. Trasslerova brněnská půjčovna knih a její stopy ve fondu rajhradské klášterní knihovny. In: KRUŠINSKÝ, Rostislav – VINTROVÁ, Tereza (edd.). *Bibliotheca Antiqua 2016. Sborník z 25. konference, 9.–10. listopadu 2016 Olomouc.* Olomouc: Vědecká knihovna, 2016, s. 138–143.

HEILANDOVÁ 2017a: HEILANDOVÁ, Lucie. Brněnský knihkupec, vydavatel a tiskař Johann Georg Gastl jako pokračovatel Svobodovské tiskařské tradice v 19. století. In: PAVELKOVÁ, Jindra (ed.). *Bibliograf mezi regály. K životnímu jubileu doc. PhDr. Jaromíra Kubíčka, CSc.* Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2017, s. 47–56.

HEILANDOVÁ 2017b: HEILANDOVÁ, Lucie. Tiskařská produkce Jana Silvestra Siedlera a její výzdoba aneb na okraj typografie. In: ŠKULOVÁ, Daniela (ed.). *Knihy 2017. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredoeurópskom priestore.* Martin: Slovenská národná knižnica Martin, 2017, s. 193–202.

HEILANDOVÁ 2018: HEILANDOVÁ Lucie. Encyklopedická díla vydávaná tiskárnou Josefa Georga Trasslera. In: HEILANDOVÁ, Lucie – PAVELKOVÁ, Jindra (edd.). *Sunt libri mei... Knihy ve výchovném procesu novověkého čtenáře.* Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2018, s. 72–88.

HEILANDOVÁ 2022: HEILANDOVÁ Lucie. Reklamní strategie brněnského knihkupece Johanna Georga Gastla. In: AMBRŮŽOVÁ PORIEZOVÁ, Miriam (ed.). *Studia Bibliographica Posoniensia.* Bratislava: Univerzita knižnica v Bratislave, 2022, s. 10–21.

JELÍNKOVÁ 2011: JELÍNKOVÁ, Andrea. Z Mikulova do Brna – neumannovská tiskárna a její produkce. *Knihy a dějiny* 28, 2021, č. 1–2, s. 39–69.

MALÍŘ 2008: MALÍŘ, Jiří. Knihtiskař. Příklad Emanuela Antonína Svobody a Josefa Jiřího Trasslera. In: MALÍŘ, Jiří et al. (edd.). *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století.*

Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 147–172.

ŠIMEČEK 1981: ŠIMEČEK, Zdeněk. Půjčovny knih a čtenářské společnosti v českých zemích a jejich působení do roku 1848. *Československý časopis historický* 29, 1981, č. 1, s. 63–88.

ŠIMEČEK 2011: ŠIMEČEK, Zdeněk. *Knižní obchod v Brně od sklonku 15. do konce 18. století*. Brno: Statutární město Brno, 2011.

ŠIMEČEK – TRÁVNÍČEK 2014: ŠIMEČEK, Zdeněk – TRÁVNÍČEK, Jiří. *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*. Praha: Academia, 2014.

Taschenbuch 1802: *Taschenbuch zur Aufmunterung vaterländischer Talente*. Brünn: F. C. Siedler, 1802.

WÖGERBAUER 2015: WÖGERBAUER, Michael. V zájmu rozumu a spásy duše. Literární cenzura mezi protireformací a osvícenstvím. In: WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel et al. (edd.). *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014. Svazek I, 1749–1938*. Praha: Academia, 2015, s. 61–161.

Elektronické zdroje:

Knihověda.cz: Portál k dějinám české knižní kultury do roku 1800 [online]. Knihovna AV ČR, v. v. i. [Cit. 31. 8. 2025]. Dostupné z: <https://knihoveda.cz/>.

Lucie Heilandová

Národní knihovna České republiky
oddělení rukopisů a starých tisků
Mariánské nám. 190/5
110 00 Praha 1